

I. časť

Ženy, veda a feminizmus

Filozofický pohľad

1. kapitola

Feministické epistemológie: hľadanie alternatív

Etela Farkašová

Ak ako východisko uvažovania o feministických epistemológiách prijmem všeobecnejšie tvrdenie poprednej rakúskej filozofky Herty Nagl-Docekalovej, že hlavným cieľom feministickej filozofie je konfrontovať filozofiu – naprieč jej vývojom a jednotlivými systematickými oblasťami – s problematikou hierarchických vzťahov medzi rodmi, črtajú sa nám základné kontúry feministického chápania epistemológie, či už máme na mysli teórie vedeckého alebo predvedeckého, každodenného poznania. Inými slovami, feministickej teórii pripadá úloha skúmať, či a do akej miery sa filozofické myslenie v minulosti a v súčasnosti podieľalo, resp. podieľa na vytváraní a legitimizovaní predstáv o uvedených hierarchických vzťahoch v danej oblasti (Nagl-Docekal, H., 2007, s. 24 – 25). „Nové“, kritické čítanie dejín filozofie (s dôrazom na koncepcie poznania), uskutočňované cez prizmu kategórie rodu ako kľúčového analytického nástroja feministickej teórie, ukazuje, že v dejinách dochádzalo k marginalizácii, ba až vytesňovaniu žien/ženskosti/ženského z rôznych oblastí výskumu, a to vo viacerých rovinách súčasne. Identifikácia rodových vzťahov vnútri vedy je sťažená tým, že k spomínanej rodovej diskriminácii dochádzalo často v zastretej forme a paradoxne aj v dobe, keď sa už ženy v značnej miere začlenili do procesov vedeckého poznávania. Samy ženy neraz pomáhajú reprodukovať tie schémy myslenia, ktoré posilňujú ideu rodovej nerovnosti, asymetrie a hierarchie (tento fenomén si v širších súvislostiach všima napr. sociológ Pierre Bourdieu; pozri Bourdieu, P., 2000).

Vo feministických epistemológiách sa skúmajú aspekty „rodovosti“ (rodovej podmienenosti) subjektu poznania, metód, prostriedkov, jazyka aj cel-

kovej povahy výskumných projektov či všeobecnejšie: procesov získavania, overovania a distribuovania poznatkov. Ide o stratégie zdôvodnenia, ktoré vychádzajú zo ženskej perspektívy; feministické výskumníčky v najrozličnejších špeciálnovedných oblastiach sa o ne opierajú vo svojich vedeckých projektoch, zameraných najmä (no nie výlučne) na skúmanie vzťahov medzi rodmi, ako sú tieto prezentované v danej disciplíne. Aj o feministických epistemológiách možno povedať, že vyjadrujú „neľahkú alianciu medzi feminizmom a filozofiou“ (Alcoff, L. – Potter, E., 1993, s. 1), a to najmä vďaka napätiu, ktoré vzniká medzi konkrétnym a univerzálnym, praktickým (politickým) a teoretickým.

Feministické epistemológie vznikli ako reakcia na skutočnosť, že dosiaľ sa nevenovala pozornosť ženskej skúsenosti ako možnému objektu, tobôž subjektu, a ako možnému zdroju „platného“ poznania. Povaha skúsenosti žien ako indivíduí aj ako sociálnych skupín, rovnako aj kognitívna hodnota tejto skúsenosti sa v diskurze hlavného prúdu systematicky prehliadali alebo sa reprezentovali neadekvátne (Narayan, U., 2004, s. 213). Jedným z dôsledkov tejto skutočnosti bolo, že samotné ženy postrádali vedenie o sebe, o svojich životoch a skúsenostiach. Snaha o zmenu nepriaznivej situácie predpokladá, že ženy získajú dôveru a subjektívnu autoritu, ktorá je potrebná pre poznanie a ktorá im umožní, aby premýšľali o problémoch samostatne, aj na základe vlastných skúseností. Moment samostatného myslenia a získania epistemickej (seba)dôvery je pre subjekt poznania veľmi dôležitý (pozri Szpuová, M., 1999).

Problém je aktuálny najmä v spoločnosti, v ktorej existuje nerovnaká distribúcia sociálnej moci, s ktorou súvisí nespravodlivá distribúcia epistemickej dôvery a v širšom zmysle aj epistemická nespravodlivosť. Medzi dôvody, pre ktoré boli ženy vytesnené zo sféry možných subjektov poznania, patrí aj spôsob, akým sa vo filozofickej tradícii vymedzoval pojem poznania (napr. jeho ideál nezainteresovanosti, hodnotovej či rodovej neutrality). Teoretičky si preto vytyčujú za cieľ preformulovať základné epistemologické pojmy aj chápanie samotného poznania.

Ako to spätne hodnotila Susan Bordo, feminizmus celkom oprávnenne inicioval kultúrnu aktivitu, v ktorej sa mala ukázať a artikulovať rodová povaha histórie, kultúry (vrátane vedy) i spoločnosti. Udialo sa to najmä zásluhou predstaviteľiek rodovej teórie (Dinnerstein, Chodorow, Gilligan) – ony „vyčistili priestor, opísali nové teritórium, ktoré radikálne zmenilo mužsko-normatívne podmienky diskusie o realite a skúsenosti; presadili uznanie

odlišnosti vyplývajúcej z rodu“ (Bordo, S., 1998, s. 12). Týmto zasiahli akademické disciplíny v ich praktikách, ale aj v ich základných pojmoch, kategóriách a koncepciách – vo filozofii bol takto zasiahnutý a do diskusií vtiahnutý napríklad pojem rozumu v jeho tradičnom chápaní ako abstraktného, univerzálného, kultúrne a historicky nepodmieneného rozumu.

Prvé pokusy etablovať a rozvinúť špeciálnu feministickú epistemológiu vznikali približne od začiatku 70-tych rokov minulého storočia. Teoretičky sa sústredili na problematiku poznávania v súvislosti s kategóriou rodu ako centrálnou analytickou kategóriou a následne podrobili procesy poznávania (vrátane vedeckých diskurzov) tak vo filozofii, ako v jednotlivých vedách kritike cez prizmu tejto kategórie. Nový výskumný projekt, ktorý takto vznikol, je vnútorne diferencovaný, neredukovateľný na jednu z viacerých, vzájomne odlišných koncepcií. No napriek diferencovanosti, ku ktorej v rámci rozvíjania feministických epistemológií došlo, možno v nich vybadať príbuzný moment. Je ním – okrem dôrazu na rodové dimenzie poznania – najmä úsilie o otváranie a spružňovanie hraníc samotnej epistemológie, ako aj hraníc medzi epistemológiou, etikou, politickou filozofiou a ďalšími filozofickými disciplínami. Ľahko identifikovateľné sú aj ďalšie spoločné prvky, akými sú princípy situovanosti a kontextuality; tieto možno pokladať za vedúce paradigmy feministických epistemológií, aj keď ich implikácie sú v jednotlivých koncepciách rôzne. Pre vývinovú fázu feministického myslenia, spadajúcu približne do posledných dvoch desaťročí, je charakteristické to, že hoci jednotlivé filozofky akcentujú vo svojich prácach rodový rozmer subjektu poznania a jeho úlohu pri tvorbe poznatkov, nesústredujú sa výlučne iba na kategóriu rodu, neizolujú a nevyabstrahujú ju z kontextu iných kategórií (ako napr. kultúra, vek, rasová, etnická príslušnosť), naopak, zdôrazňujú vzájomnú prepojenosť celej siete kategórií a takisto faktorov ovplyvňujúcich proces poznávania. Aj to je dôvod, prečo feministické epistemológie predstavujú viacdimenzionálny výskumný program a závery, ku ktorým dochádzajú, môžu nachádzať aj širšie uplatnenie.

Prvotným a praktickým motívom pre vznik feministických epistemologických projektov sa stalo hľadanie príčin výskytu rodových stereotypov a s nimi súvisiacej zaujatosti vo vedách o prírode a o sociálnom živote. Výskumníčky, ktoré pracovali v biológii a v sociálnych vedách, vedeli z vlastnej skúsenosti, že vo vedeckej práci sa prejavujú rôzne podoby androcentrizmu, rodových stereotypov a predpojatostí. Zároveň si uvedomovali, že konceptuálne schémy v týchto disciplínach, ako aj dominantné pojmy ob-

jektivity, racionality „boli príliš slabé – alebo zdeformované takým či iným spôsobom – na to, aby boli kompetentné identifikovať a eliminovať sexistické a androcentrické predpoklady, presvedčenia a názory“ (Harding, S., 1991, s. 105). Vznikla otázka, ako a či vôbec je možné v rámci týchto schém adekvátne a komplexne opísať a vysvetliť ženskú biológiu alebo ženské životy a skúsenosti, nakoľko jestvujúce schémy deskripcie a explanácie zohľadňovali predovšetkým mužský pohľad a boli konštruované najmä na základe mužskej skúsenosti, ktorej optiku (hoci aj nezámerne) stelesňovali. Väčšina vedcov donedávna pokladala túto optiku za jedínú možnú a správnu, v dôsledku čoho vnímala feministickú perspektívu za záležitosť politickú a v jej prieniku do vedy – do vedeckých kategórií, metód či postupov – videla ohrozenie a zdroje deformácie vedy. Uvažovania vedeckých pracovníčok však smerovali práve k otázkam, či a aké iné typy deskripcie a explanácie sú možné; tieto otázky boli počiatočným impulzom pre kritickú reflexiu tradičnej vedy a epistemológie a neskôr viedli k pokusom o utváranie alternatívnych koncepcií.

Výskumníčky sa sústredili na objavovanie možností, ako odstrániť jestvujúce deformácie; ako paradoxný pritom vystupoval fakt, že k nim dochádza napriek ambíciám vedcov robiť výskum v súlade s normami a metódami uznávanými ako objektívne, t. j. hodnotovo neutrálne. Teoretické reflexie tradičnej vedy a epistemológie medzitým priviedli feministické teoretičky ku kľúčovému pojmu „situovaného poznania“ (situated knowledge). Tento pojem rozpracovali viaceré autorky (Sandra Harding, Donna Haraway a ďalšie), ktoré nadväzovali na marxistickú teóriu a na klasickú sociológiu vedenia (Mannheim). Ide o pojem, ktorý zdôrazňuje väzbu poznávacieho procesu na jeho konkrétnu sociálnu situovanosť, na konkrétny sociálny kontext tohto procesu; je to pojem, ktorý sa v súčasnosti uplatňuje ako metodologická inšpirácia napríklad v kultúrnych štúdiách (Cultural Studies) a postkoloniálnych štúdiách (Postcolonial Studies). Pre feministické epistemologičky sa v tejto súvislosti stala kardinálnou otázkou, či možno koncepciu situovaného poznania spájať s nárokmi objektivity, pravdivosti alebo či táto musí vyústiť do relativizmu; treba hneď povedať, že aj keď sa odpovede v rámci jednotlivých koncepcií líšia, prevláda zhoda v odmietaní epistemického relativizmu.

Východiskovým problémom pre feministické epistemológie sa teda stalo zistenie, že emancipačné nároky feministickej teórie nemožno zosúladiť s tradičnými vedeckými štandardmi racionality, objektivity, pravdy, ne-

utrality a pod. Otázka, ako možno uplatňovať emancipačnú intenciu v oblasti teórie poznávania, vyústila do úlohy, nanovo premyslieť predpoklady, podmienky, vzťahy charakteristické pre produkciu vedeckého poznania, v zmysle „politicky a eticky formovanej“ epistemológie, a to v spojení s koncepciou situovaného poznania; následne aj do úlohy, rekonštruovať tradičnú epistemológiu (Singer, M., 2005, s. 26). Mala by to byť taká epistemologická pozícia, ktorá sa vymedzuje voči ahistorickému, dištancovanému, nezaujatému pohľadu odkiaľ, ale takisto aj voči relativistickým obmedzeniam na lokálne pohľady odniekiaľ.

Politické dimenzie, podobne ako etické, sa ako veľmi dôležité dimenzie tematizujú vo feministickej teórii na viacerých úrovniach. Na politickej úrovni ide najmä o skúmanie, či a do akej miery sú základné princípy vedy, ale aj jej sebaobraz zastretou formou späté s ideológiou (ide najmä o ideológiu patriarchátu). Nepochybne k najdôležitejším cieľom tohto skúmania patrí uchopovanie sociálnych a obzvlášť politických dimenzií nielen procesov poznávania, ale aj samotnej teórie poznávania. To sa premieťa do úlohy programovo tematizovať vzťahy medzi poznávaním a mocenskými vzťahmi (spoločenskými podmienkami). Z takto vymedzeného cieľa vyplýva sústredenosť na skúmanie toho, či a kde došlo v produkcii poznania (a v tvorbe koncepcií poznania) k vylučovacím procesom (predovšetkým z hľadiska rodovej perspektívy) a či existujú alternatívy k takýmto vylučovacím praktikám, resp. v čom môžu spočívať. Táto téma ostáva aj v súčasnosti aktuálna – štatistiky (týkajúce sa situácie v SR, ale aj v iných, dokonca veľmi vyspelých krajinách) na inštitucionálnej úrovni ukazujú, že ženy ešte zďaleka nemajú rovnaké zastúpenie vo všetkých oblastiach vedeckej produkcie, v tomto smere sa očakáva možnosť zmeny prostredníctvom rodovo spravodlivej politiky vzdelávania a vedy. Presadzovať ju nie je ľahké, nakoľko ešte stále prežíva predstava o vede ako rodovo, hodnotovo a postojovo neutrálnej aktivite. Táto predstava je posilňovaná aj postulátom slobody v rovine vedeckej práce, ktorým sa podsúva myšlienka o nespojitosti vzťahov v myslení s mocenskými vzťahmi v spoločnosti, ako aj myšlienka o vedeckej produkcii ako o individuálnej aktivite, ktorá sa neviaže na sociálny kontext a nie je ním spoludeterminovaná.

Etické dimenzie epistemológie spočívajú podľa feministickej teórie okrem iného v nevyhnutnosti tematizovať morálne predpoklady a implikácie v epistemologickom diskurze, z čoho vyplýva najmä požiadavka, aby sa implicitné morálne normy a hodnoty vo vede urobili explicitnými, zviditeľnili

sa a kriticky reflektovali. Dôležité je uvedomiť si, že morálne normy a hodnoty nie sú inherentné len lokálne ohraničeným systémom vedenia, ale aj univerzalistickým, nadlokálnym systémom a dokonca aj univerzalistickým princípom poznania. Takéto etické princípy a nároky sa stali pre feministickú teóriu predmetom kritickej reflexie, ktorá vedie k rozlíšeniu medzi „sein“ a „soll“, a následne sa stávajú aj podnetom pre zmeny v spoločnosti, pre presadzovanie cieľa: dosiahnuť spravodlivosť (Singer, M., 2005, s. 31 – 32). Práve prepojenie epistemologických (filozofických), politických a etických aspektov poznania, podobne ako dôraz na skúmanie produkcie poznania v sieti mocenských vzťahov (najmä medzi rodmi) a takisto dôraz na význam, aký pre produkciu poznania predstavuje sociálny kontext (opäť najmä s ohľadom na rodovú perspektívu), predstavuje špecifikum feministického uvažovania. Jeho cieľom nie je len identifikácia, ale aj odstránenie jestvujúcich hierarchických vzťahov v rozličných vedných oblastiach, v samotnej epistemológii aj v reálnom sociálnom živote.

V 90-tych rokoch, keď v tzv. „Science War“ prebiehala polemika o charaktere epistemológie a došlo aj k vyostreným stretom medzi predstaviteľmi a predstaviteľkami realizmu a sociálneho konštruktivismu, výčitky mierili aj voči feministickej epistemológii. V rámci tejto polemiky časť prírodovedcov a filozofov vyjadrila námietky voči sociokultúrnej kontextualizácii v epistemológii ako voči princípu, ktorý vedie k epistemickému relativizmu (Singer, M., 2005, s. 43). Táto výčitka je však v prípade feministických projektov celkom neopodstatnená, pretože viaceré feministické epistemologičky sa zásadne dištancujú od relativizmu a na podporu odlíšenia svojich pozícií od pozícií relativizmu uvádzajú nielen teoretické, ale – vzhľadom na horeuvedené prepojenie epistemológie s etikou a politikou – aj politicko-praktické argumenty (pozri napr. Code, L., 1991, s. 27).

Zohľadňovanie politických a etických aspektov procesov, v ktorých sa produkuje poznanie, úzko súvisí s dôrazom, ktorý sa vo feministickej epistemológii kladie na už spomínanú situovanosť poznania. Nakoľko táto sa vzťahuje na všetky jeho štruktúrne prvky, aj subjekty poznania treba vždy chápať v ich naviazanosti na historické, sociálne, kultúrne, ekonomické a politické podmienky. Spôsoby socializácie, rôzne kultúrne tradície, spoločenské (ekonomické, politické) pomery, ale aj prírodné danosti, to všetko sa v tejto koncepcii poznania vníma ako súbor faktorov, ktoré určujú vedecké záujmy, preferencie pri výbere objektov, cieľov a metód poznania. Aj vedecké poznanie je podľa

tejto epistemológie vždy situované a závislé od kontextu, vedy sa chápu podľa feministickej paradigmy tiež ako situované poznania, ktoré sú ovplyvňované – okrem iného – mocenskými vzťahmi (porovnaj napr. Code, L., 1991, s. 177; Singer, M., 2005, s. 28; Harding, S., 1991, s. 149). Ich situovanosť sa prejavuje jednak v kontexte objavu (Context of Discovery), v kontexte zdôvodnenia (Context of Justification) aj v kontexte presvedčovania (Context of Persuasion), ktorému sa zvyčajne nevenuje až taká pozornosť a ktoré sa vzťahujú na možnosti presadiť istý názor – z tohto hľadiska je dôležité napríklad to, aké rétorické stratégie, aké siete vzájomných väzieb sa vytvorila. Aj z toho vyplýva, že „veda, spoločenské pomery, kultúrne normy a hodnoty musia byť chápané ako nerozlučne späté“ (Singer, M., 2005, s. 29).

Feministické epistemologické koncepcie sa akcentom na skúmanie sociokultúrnych vplyvov na procesy tvorby poznania približujú k socializovanej epistemológii (ako podoblasti naturalizovanej epistemológie). Jedným zo základných princípov socializovanej epistemológie pri vysvetľovaní historického vývinu vedeckého poznania je princíp sociálnej podmienenosti vedy, zdôrazňovanie sociálnej produkcie vedeckého poznania. Feministickú epistemológiu potom možno chápať ako špecifickú líniu socializovanej epistemológie, ktorá sa prioritne zameriava na skúmanie vplyvu sociálne konštruovaných koncepcií a noriem rodu, ako aj rodovo špecifických záujmov na tvorbu poznania (Anderson, E., 1995).

Podobne ako socializovaná epistemológia, aj feministická epistemológia je reakciou na individualistický projekt, ktorý je v európskej filozofickej tradícii hlboko ukotvený – sociálnym vzťahom sa v nej tradične pripisovali len podružné úlohy pri získavaní poznania, až neskôr epistemológia zmenila svoj pohľad. V zdôrazňovaní významu sociálnych vzťahov teda feministická epistemológia síce nie je osamotená, jej špecifickým znakom je však akcent na sociálnu situovanosť a sociálne vzťahy ženského subjektu poznania. Jej prínos oceňujú viacerí teoretici rozvíjajúci sociálnu epistemológiu, ktorí radia k zdrojom svojej inšpirácie popri sociológii vedy a Quinovej naturalizovanej epistemológii aj feministickú epistemológiu a zhodne s ňou argumentujú, že sociálne vzťahy a záujmy sú dôležitým faktorom v procesoch poznávania, že dochádza k ich interferencii (Schmitt, F. F., 1994, s. 1 – 5).

Viaceré predstaviteľky feministickej epistemológie nachádzajú inšpiráciu v naturalizovanej epistemológii práve preto, že podľa tejto neexistuje „bezpredpokladová pozícia“ subjektov poznania, ktorými sú vždy konkrétni

„ľudia z mäsa a kostí“ (Quine, W. V. O., 1994, s. 27), nachádzajúci sa v konkrétnom vonkajšom svete. Ak skúmanie ukáže, že ľudské poznanie nie je oslobodené od potrieb, záujmov či od predpojatostí, ak sa ukáže, že „zaujatosť“ je všadeprítomná a neeliminovateľná, nielenže sa treba vzdať neutrality ako epistemického ideálu, ale treba sa pýtať na epistemologickú hodnotu zaujatosti. Z toho vyplýva, že v rámci naturalizovanej epistemológie je možné novým spôsobom konceptualizovať zaujatosť, podmienenosť, jednostranosť poznania“ (Szapuová, M., 2002, s. 400).

Teoreticky vyjadrujú nádej, že feministická epistemológia naturalizáciou prekoná tzv. paradox predpojatosti (zaujatosti), ktorý poukazuje na ťažkosti vznikajúce pri feministickej kritike predpojatosti, predsudkov a zároveň aj neutrality objektívneho mužského rozumu. Feministická (podobne ako naturalizovaná) epistemológia vychádza z presvedčenia, že ľudia disponujú vedením a že epistemológia by mala zamerať svoju pozornosť na skúmanie reálnych procesov generovania či nadobúdania vedenia (Szapuová, M., 1996, s. 136).

* * *

Od 80-tych rokov 20. storočia sa feministický diskurz v oblasti teórie poznávania intenzívne rozvíjal, vytvorili sa rôzne, navzájom viac alebo menej odlišné, pozície, o typologizáciu ktorých sa pokúsila popredná filozofka a teoretička vedy Sandra Harding. Samozrejme, že je ťažké jednoznačné priradenie jednotlivých koncepcií ku konkrétnemu typu epistemológie, význam takejto typologizácie je však v tom, že jednak poskytuje prehľad feministického uvažovania v oblasti epistemológie v konkrétnom časovom období, jednak vytvára priestor pre porovnávacie analýzy jednotlivých koncepcií.

S. Harding rozlišuje tri hlavné feministické línie, ktoré sa rozvíjajú na pôde epistemológie: feministický empirizmus, feministickú teóriu stanoviska, ktorej tu budem venovať najviac pozornosti, a feministický postmodernizmus (Harding, S., 1991, s.106; pozri tiež Harding, S., 1998, s. 76 – 85).

Za historicky prvý typ feministickej epistemológie možno pokladať feministický empirizmus; je to termín Sandry Hardingovej, vzťahujúci sa nielen k rovine empirického skúmania, ale aj k rovine filozofickej, presnejšie: k filozofii vedy a spôsobu jej reflexie tohto výskumu. Filozofka rozlišuje prvotný, „spontánny“, a neskorší, rozvinutejší „filozofický“ feministický empirizmus, ktorému ešte budem venovať pozornosť. Predstaviťky prvého typu sa na-

zdávali, že identifikované rodové predsudky a zaujatosti možno eliminovať tým, že vedci a vedkyne sa budú striktnejšie pridŕžať existujúcich metodologických noriem vedeckého skúmania; ak to nerobia, produkujú „zlú vedu“. Ukázalo sa však, že je veľmi obtiažne (a málo pravdepodobné), aby individuálny vedec či vedkyňa alebo aj celá komunita „uvidela“ svoje vlastné androcentrické predsudky. Účinným impulzom k takémuto „zhliadnutiu“ môže byť istý spoločenský pohyb, hnutie, vďaka ktorému na scénu dejín vystúpi nový typ subjektu a do popredia pozornosti sa dostanú nové problémy, resp. nové aspekty starších problémov. Tým sa roztvárajú zorné uhly a rozširujú horizonty „viditeľného“, v danom prípade ide o ženské hnutie a o ženský subjekt. Systém rodových vzťahov sa stal viditeľným objektom skúmania až v dôsledku zmien v situácii žien a v ich vzdelávaní, v dôsledku sexuálnej revolúcie a zápasu o rovnoprávnosť (Harding, S., 1991, s. 133). Význam sociálnych hnutí pre odstránenie „klapiek z očí“ a pre eliminovanie rôznych druhov predsudkov a predpojatostí je veľký najmä v súvislosti s kolektívnymi predsudkami a predpojatosťami; v individuálnej rovine sa totiž dajú odstrániť pomocou vedeckých metód. V rámci celej vedeckej komunity je to zložitejšie, ukazuje sa, že vedecká metóda môže byť v niektorých prípadoch slabým nástrojom na elimináciu predpojatostí, ktoré sú v danej kultúre (vrátane vedeckých komunit) všeobecne rozšírené. Často až v dôsledku sociálneho pohybu dochádza k pretvarovaniu „kultúrnych filtrov“, ktoré určujú nielen to, čo zo sveta môžeme uvidieť, ale aj spôsob, akým to uvidíme (Harding, S., 1991, s.115).

Feministický empirizmus sa ako epistemologická stratégia zviditeľnil až so vznikom novej alternatívy – teórie stanoviska (Standpoint Theory). Z perspektívy tejto teórie sa v koncepcii (prvotného, spontánneho) feministického empirizmu zvýraznila istá miera konzervativizmu, ktorý sa prejavuje v ambícii zachovať kontinuitu s tradičnou či tzv. konvenčnou vedou „hlavného prúdu“. Harding nepokladá feministický empirizmus za optimálnu teóriu poznania pre feministický výskum, niektoré z jeho princípov sú však podľa nej akceptovateľné (Harding, S., 1991, s. 111 – 118). Filozofka je značne skeptická voči možnostiam tejto epistemologickej koncepcie prekonať androcentrismus vo vede, práve preto, že táto koncepcia je spätá s empiristickými princípmi, metódami výskumu, s logickým pozitivizmom (napríklad s ohľadom na ponímanie kontextu zdôvodnenia, kontextu objavy; pozri Harding, S., 1986, s. 25). Vyskytujú sa však aj názory, podľa ktorých je v možnostiach feministického empirizmu – ako takej epistemologickej kon-

cepcie, v ktorej sa spája empiristická metodológia s feministickými politickými cieľmi – riešiť dané problémy; o takto ponímanej koncepcii feministického empirizmu možno podľa Richmonda Campbella povedať, že má isté príbuzné prvky s teóriou stanoviska (pozri Campbell, R., 1994, s. 90 – 110).

Podstatne prepracovanejšia, sofistikovanejšia verzia feministického empirizmu je koncepcia kritického kontextuálneho empirizmu, ktorého autorkou je Helen Longino. Longino síce do istej miery vychádza z klasického empirizmu, ale na rozdiel od neho tvrdí, že poznanie je principiálne závislé od kontextu a že produkcia vedeckého poznania sa deje vždy v istom teoretickom rámci, na určitom mieste, v určitom čase a najmä v špecifických sociálnych podmienkach vrátane špecifických interakcií vnútri vedeckých spoločenstiev. Longino chápe vedu ako typ sociálnej praxe; kľúčovými „protagonistami“ v jej koncepcii poznania sú vedecké komunity a k základným podmienkam poznávania radí komunikačné procesy v týchto komunitách. Čím lepšie sú procesy komunikácie organizované, tým je podľa filozofky väčšia šanca vedy dospieť k produkcii objektívneho vedenia, inými slovami, tým väčšie sú šance na dosiahnutie maximálnej minimalizácie subjektívnych, či už individuálnych alebo kolektívnych, preferencií (pozri Longino, H., 1990). V tejto koncepcii, podobne ako v koncepcii Lynn H. Nelsonovej, sa vedecké poznanie chápe ako sociálna činnosť – nie ako produkt individua, ale ako činnosť vedeckej komunity, ktorá sa pokladá za primárny epistemický subjekt. Je očividné, že tieto koncepcie sa stavajú kriticky k solipsistickým, individualistickým modelom poznania a dôraz kladú na vymedzenie vedy ako sociálnej/kultúrnej praxe (pozri Longino, H., 1993; Nelson, L. H., 1993; tiež Longino, H., 1998, s. 86 – 95; Nelson, L. H., 1998, s. 96 – 110). V ostatných rokoch nadväzujú na Nelsonovej koncepciu ďalšie teoretičky, ktoré navrhujú konzistentnejší holistický prístup k problematike v tom zmysle, aby sa pri skúmaní produkcie poznania viac zohľadňovali obojstranné interakcie medzi individuami a komunitou a takisto individuálne charakteristiky poznávajúcich aktérov (vrátane rodu), čím by sa predišlo chápaniu vedeckej komunity ako abstraktného „mega-cartheziánskeho subjektu“ a zároveň by sa prispelo ku komplexnejšiemu rozpracovaniu sociálneho modelu poznania (Sobstyl, E., 2004, s. 135).

Teória stanoviska je druhou a najviac diskutovanou alternatívou v rámci feministických epistemologických koncepcií. Stručne možno povedať,

že táto teória sa sústreďuje na skúmanie vzťahov medzi vzormi myslenia a komplexom podmienok (historických, ekonomických, sociokultúrnych), v ktorých sa tieto vzory utvárali (Harding, S., 1991, s. 134). K jej základným tézám patrí tvrdenie, že nielen mienky a v kultúre pevne ukotvené presvedčenia, ale aj celé poznanie je sociálne situované, podmienené, štruktúrované. Druhá téza vyjadruje presvedčenie, že ľudské aktivity, predovšetkým v rámci materiálneho života, jednak formujú a štruktúrujú, jednak limitujú ľudské poznanie. V hierarchicky štruktúrovanej spoločnosti potom táto teória pripisuje epistemickú privilegovanosť tým subjektom, ktorých sociálny status je nižší, ktorí sa nachádzajú v marginálnej pozícii, v situácii nepriviligovaných alebo až utláčaných – ich pohľad je podľa tejto teórie ostrejší, kritickejší, otvorenejší a flexibilnejší už len preto, že nie je viazaný na zachovanie status quo, naopak, spája sa s vyhliadkami na zmeny stavu spoločenského usporiadania; je zrejme, že epistemická privilegovanosť sa vzťahuje najmä na spoločenskovedný výskum. Feministický výskum by preto mal zohľadňovať špecifickosť sociálnej situovanosti žien v rodovo hierarchickej spoločnosti a jeho východiskom by mala byť práve osobitosť ženskej situácie.

Stanoviskovú koncepciu najpregnantnejšie sformulovala Nancy Hartsock, ktorá vyčlenila najdôležitejšie aspekty súvisiace s problémom „feministického stanoviska“. Pri pokuse zhrnúť koncepciu, ktorú sformulovala, možno vyčleniť štyri dôležité aspekty:

- a) rozlišuje sa feministické stanovisko od stanoviska (a skúsenosti) žien vo všeobecnosti,
- b) feministické stanovisko nie je dané v ženskej skúsenosti per se, ale je dôsledkom takých špecifických foriem životnej aktivity a najmä praxe, ktoré súvisia so sociálnou deľbou práce,
- c) feministické stanovisko zahŕňa kritickú reflexiu danej sociálnej pozície a sociálnej praxe,
- d) cieľom „teórie stanoviska“ je rozvinúť kritiku dominantného poznania a utvoriť poznanie alternatívne, ktoré by mohlo slúžiť ako báza pre projekty všeobecnej ľudskej emancipácie (podrobnejšie pozri Hartsock, N., 2004, s. 35 – 54).

Inak povedané, teória stanoviska reflektuje – na princípe „logiky stanoviska“ – vzťah medzi produkciou poznania a mocenskými štruktúrami / praktikami, v ktorých sa proces získavania poznatkov realizuje. Na túto teóriu možno nazerať ako na produkt analýzy a explanácie výskumu, ktorý gene-

rovali feministické empiričky (Harding, S., 1998, s. 81), a zároveň ako na pokusy kriticky prehodnotiť a využiť skúsenosti feministického empirizmu – ako prvej podoby feministickej epistemologickej koncepcie (tamže).

Teória stanoviska považuje za veľmi dôležité skúmanie väzieb medzi sociálnou pozíciou aktérov a aktérok poznania (pozíciou v poli mocenských štruktúr spoločnosti) a ich možnosťami poznávať. Rôzne sociálne pozície generujú podľa teórie stanoviska rôzne skúsenostné kontexty a na ich základe aj rôzne identity a perspektívy pri poznávaní sveta, pričom znevýhodňovaným, marginalizovaným pozíciám, resp. pozíciám „iných“ (aké zaujímajú v patriarchálnej spoločnosti aj ženy) táto teória pripisuje za istých podmienok možnú epistemicnú privilegovanosť. Tá sa stáva jednou z tém polemických diskusií. V rámci nich sa vyslovuje požiadavka, aby teória stanoviska špecifikovala: 1) sociálnu situovanosť privilegovanej perspektívy, 2) rozsah tejto privilegovanosti, 3) aspekt sociálnej situovanosti, ktorý produkuje nadradené postavenie, čím môže byť napríklad sociálna rola, 4) dôvod tejto privilegovanosti, 5) typ epistemickej privilegovanosti – môže ísť o väčšiu mieru presnosti a pod., 6) ďalšie perspektívy, voči ktorým je daná perspektíva epistemicky nadradená, 7) spôsoby prístupu k tejto perspektíve (Anderson, E., 2000).

Podľa tejto teórie „dobrá“ veda má vychádzať z partikulárnej pozície a jej subjekt má byť historicky a sociálne situovaný (touto situovanosťou poznamenaný), čo je v rozpore s normami tradičnej vedy – v nej sa predpokladá, že adekvátne vedecké poznanie má transcendovať partikulárne historické súradnice, v rámci ktorých sa produkuje. Teória stanoviska obhajuje názor, že prospech z partikulárnej pozície, zo špecificky lokalizovaného východiska (a subjektu) poznania má nielen takto lokalizovaná skupina (v danom prípade ide o skupinu žien, ktoré od tohto poznania očakávajú zlepšenie svojej situácie), ale že toto východisko je prospešné pre celok. Tým, že táto teória spája svoje východisko so skupinami marginalizovaných, znevýhodňovaných a že relevantnou sa pre ňu stáva ich skúsenosť, pomáha konštituovať a posilňovať „opozičné vedomie“ daných skupín, podporuje ich opozičný potenciál voči existujúcim spoločenským hierarchickým usporiadaniam, voči asymetriám (prioritne s ohľadom na rod). Stanovisková koncepcia sa tak stáva bázou nielen pre výskumné projekty, ale aj pre politické stratégie – spája dve sféry, na ktoré sa tradične nahliadalo ako na separované a dokonca nezlučiteľné. Teória stanoviska má preto okrem epistemickeho aj značný sociálno-politický emancipačný potenciál. Formovanie kolektívneho „opozič-

ného vedomia“ pokladajú teoretičky za dôležitý fenomén, vďaka ktorému sa tvoria predpoklady aj na formovanie „kolektívneho subjektu výskumu“ – spoločenstva ľudí prináležiacich ku skupine marginalizovaných či znevýhodňovaných, čím možno prekonať situáciu, v ktorej títo ľudia predstavovali spravidla iba „objekt“ skúmania a nemali možnosť zasahovať do charakteru, resp. priebehu výskumu; a to ani v prípade, že oni sami boli jeho hlavným objektom (Harding, S., 2004a, s. 3). V úsilí o maximálnu objektivizáciu vedeckých postupov a projektov sa v rámci teórie stanoviska sformovali aj princípy a pravidlá, ktoré by mali zabrániť deformovanosti pri skúmaniach a zaručiť „silnú objektivitu“. Tá sa má dosiahnuť dodržiavaním kauzálnej symetrie pri explanácii, čo okrem iného znamená, že pozorovateľ či pozorovateľka aj celá inštitúcia pozorovania majú byť umiestnení do tej istej kritickej roviny ako predmet (objekt) skúmania a takisto podrobení kritickej analýze (pozri napr. Smith, D., 1987). Koncepciu „silnej objektivity“ vo viacerých prácach precíznejšie rozpracovala Sandra Harding, ktorá čiastočne nadviazala na „silný program“ Davida Bloora, zdôrazňujúceho „princíp symetrie“. Všetky argumenty a tézy vo vedeckých polemikách musia byť historicky a sociologicky symetricky analyzované. Hlbšie a s ohľadom na rodovú príslušnosť poznávajúcich subjektov komplexnejšie rozpracovaná požiadavka symetrie pri explanácii patrí k základným metodologickým princípom vo feministickom výskume, čo logicky súvisí s jeho východiskovou tézou o situovanosti každého poznania (Harding, S., 2004, s. 127 – 140).

Princíp „silnej objektivity“ vychádza z faktu, že každá kultúra má svoju agendu a zahŕňa isté predpoklady, ktoré ako indivíduá nemôžeme ľahko detekovať. Upriamuje pozornosť na to, že teoreticky nezreflektované aspekty skupinovej alebo individuálnej skúsenosti, v ktorých nemôžu byť identifikované kultúrne vplyvy, fungujú ako súčasť evidencie pre vedecké tvrdenia. Kultúrna agenda je súčasťou pozadia predpokladov a pomocných hypotéz. V zmysle daného princípu aj celá evidencia – potvrdzujúca alebo vyvracajúca vedeckú hypotézu – si vyžaduje kritické skúmanie v rámci vedeckého výskumného procesu. „Silná objektivita“ je predpokladom na to, aby sa získala schopnosť pozrieť sa na seba z väčšieho dištancu, z kritickej, objektivizujúcej pozície. Vo vedeckom poznaní sa tento princíp premieta do požiadavky, aby bol vedec či vedkyňa schopný vidieť aj vlastný výskumný projekt v jeho kultúrnej partikularite a v kontexte iných projektov, aby si uvedomoval, že projekty sú vždy sociálne situované a kultúrne partikulárne (Harding, S., 2004, s. 149 – 151).

Pre pochopenie feministickej teórie stanoviska je dôležité uvedomiť si, že reflektuje podmienky v rodovo stratifikovanej spoločnosti a jej cieľom je odstrániť epistemické (a následne aj iné) nerovnosti v spoločnosti, prispieť k jej prodemokratickej zmene. Táto teória by sa dala vymedziť ako relevantný, historicky podmienený epistemologický projekt, v rámci ktorého sa rozvíja kritické vedomie a v ktorom dochádza k spájaniu empirických, konceptuálnych, ako aj sociálno-politických aspektov pri hľadaní odpovede na otázky epistemickej relevantnosti stanoviska (Wylie, A., 2004, s. 343 – 344).

Argumentácia v prospech historickej a sociálno-kultúrnej situovanosti a hodnotovosti poznania sa vo feministickej epistemológii spája i s úsilím identifikovať tie stránky tradičných vedeckých programov, ktoré ukázali, že tieto programy nikdy nedosiahli deklarovanú politickú či sociokultúrnu neutralitu. Ako to analyzuje napríklad Catharine MacKinnon, požiadavka objektivity, definovaná ako maximálna sociálna neutralita, sama nebola vo svojich účinkoch sociálne neutrálna (MacKinnon, C., 2004, s. 169 – 180). Na problém podmienenosti epistemologických ideálov ľudskými potrebami, záujmami, ako aj ontologickými a etickými predpokladmi poukazuje tiež Lorraine Code, a to dokonca v súvislosti so samotným ideálom objektivity, ktorý spája s potrebami a záujmami istého typu historického subjektu (Code, L., 1991, s. 46 – 48). Koncept stanoviska (ako základný princíp, na ktorom sa buduje stanovisková teória) vychádza z predpokladu, že samotná epistemológia – ako disciplína skúmajúca procesy poznávania – vyrastá zložitým a kontradiktórickým spôsobom z materiálneho života, teda že nielen spôsoby poznávania, chápania, vysvetľovania (najmä sociálnej reality) závisia od materiálneho života a sociálnych vzťahov, ale aj samotné koncepcie poznania, t. j. epistemológie, sú týmito podmienkami a vzťahmi spoludeterminované. Preto predstava o „čistej“, s materiálno-praktickým životom nesúvisiacej, sociálno-politické podmienky transcendujúcej, hodnotovo, historicky a kultúrne (rodovo) neutrálnej epistemológii je vnímaná ako ilúzia. Dôrazom na potrebu kritickej reflexie samotnej teórie poznania (jej genézy, spätosti s konkrétnym socio-kultúrnym kontextom, s jeho dominantnými hodnotami, s mocenskými vzťahmi, v ktorých sa utvárala, nemenej s jej tvorcami a tvorkyňami ako sociálne situovanými a aj spoludeterminovanými subjektmi) môže teória stanoviska zohrávať dôležitú úlohu v sebareflexii jednotlivých vedných disciplín a v utváraní ich obrazu o sebe, a tým môže pomôcť chrániť ich pred rôznymi podobami metodologických sebaklamov.

* * *

Teória stanoviska vyvoláva viac ako tri desaťročia živé diskusie, niekedy sa jej vzhľadom na budovanie „fundácií“ pripisuje tendencia k esencializmu, univerzalizmu, k fundacionalizmu. V tejto súvislosti je dôležité uvedomiť si, že stanovisko nemožno chápať ako identické so situovanosťou či pozíciou – nejde totiž iba o topografiu, o určenie súradníc opisujúcich sociálny priestor, v ktorom sa realizujú životy jednotlivcov, resp. skupín. Ako to vyplýva už z vymedzenia, ktoré urobila Nancy Hartsock, stanovisko sa nechápe ako niečo dané, čo sa automaticky viaže na konkrétnu pozíciu v sociálnom priestore, ale ako niečo, čo sa dosahuje teoretickou a praktickou angažovanosťou, čo predpokladá kritickú reflexiu sociálnej situovanosti, zohľadňujúcu predovšetkým existujúce mocenské nerovnosti, ich dôsledky pre životy rôzne situovaných ľudí a možnosti ich odstránenia. Stanovisko sa tu nechápe ani ako abstraktný, ahistorický základ poznania, ako „zadaná“ fundácia, ale ako istá praktická „technológia“, ako dôsledok praktík skupín s diferencovaným až opozičným vedomím. Je zrejmé, že ak sa stanovisko definuje ako kolektívny výdobytok teoreticko-analytického a zároveň politického zápasu v konkrétnom historickom priestore a čase, obvinenie z esencializmu či univerzalizmu stráca opodstatnenie. Predstaviťky teórie stanoviska zdôrazňujú, že stanovisko sa generuje v politicko-praktických procesoch a je artikulované kolektívnym subjektom, ktorý je aktérom týchto procesov a ktorého cieľom je dosiahnuť transformáciu sociálnych pozícií týchto subjektov. Možno ho chápať ako produkt kontextualizovaných historických praktík, v ktorých dochádza aj ku konštituovaniu politických subjektivít, ktoré sa tiež utvárajú v zápasoch a teoretických reflexiách empirie. Stanovisko teda predstavuje jednak výsledok zložitých teoretických a politicko-praktických procesov, jednak východisko pre ďalšie interpretácie a explanácie sociálnej reality, vytvárajúc tak akoby priesečník, v ktorom sa stretávajú a na seba nadväzujú kontinuálne prebiehajúce procesy. Dôraz na procesuálne kreovanie subjektov, ktoré sú sociálne situované a formujú sa – práve ako situované subjekty – v aktívnej participácii na sociálno-politických praktikách, tiež posilňuje argumenty proti spomínaným obvineniam na margo teórie stanoviska (pozri tiež Farkašová, E., 2005, s. 399 – 411).

Ak na jednej strane predstaviťky tejto teórie tvrdia, že marginalizovaná lokalizácia generuje (za istých okolností) kritické pohľady a otázky, aké nevznikajú v pozícií dominantných skupín, na druhej strane si uvedomujú, že

epistemicky zvýhodnené perspektívy samy osebe nezaručujú, že vo výskume sa na základe tejto lokalizácie dosiahne jeho väčšia objektivita. Táto požiadavka je nevyhnutná, no nie postačujúca podmienka pre rast objektivitu poznania. Skúsenosť znevýhodnených, resp. utláčaných skupín môže, no nemusí byť katalyzátorom ani sociálnych hnutí, usilujúcich sa o odstránenie útlaku, ani posunov v teoretickom myslení, resp. kreovania nových, alternatívnych spôsobov teoretizovania. Nemusí viesť ani k iniciovaniu hľadania nových východísk, metód, prostriedkov a cieľov poznávania. V každom prípade však predstavitelky tejto teórie zdôrazňujú, že skúsenosť znevýhodnených až marginalizovaných skupín predstavuje dôležitý potenciálny zdroj kritického pohľadu, ktorý vedie k alternatívnym spôsobom poznávania. V zhode s feministickými teoretičkami epistemický potenciál pohľadu „zdola“ ako „ostrého pohľadu“ vylúčených zvýznamňuje aj francúzsky sociológ Pierre Bourdieu (Bourdieu, P., 2000). Ako na to poukazuje Sandra Harding, stanovisková teória nielen uznáva sociálnu situovanosť poznania ako jeho nevyhnutnú vlastnosť, ale, čo je rovnako dôležité, verí aj v možnosť transformovania tejto situovanosti (najmä v prípade znevýhodnenej situovanosti) na „systematicky vhodný a platný vedecký zdroj“ (Harding, S., 2004, s. 129).

Feministická teória stanoviska prechádza v posledných dvoch desaťročiach vývinom (nesporne tak pod vplyvom postmodernistických inšpirácií, ako aj pod vplyvom nových sociálno-politických hnutí a nových typov subjektov na historickej scéne): definitívne sa v nej upustilo od predstavy jedného a výlučného ženského/feministického stanoviska (ako epistemicky privilegovaného) a obhajuje sa potreba viacerých rôznych epistemologických situovaností (podrobnejšie pozri Haraway, D., 2004, s. 85). Teoretičky upozorňujú na to, že pre proces produkovania poznatkov je potrebná prítomnosť mnohých alternatívnych názorov, ktoré sú viazané na rôzne sociálne pozície, aby medzi týmito rôznymi pozíciami a názormi dochádzalo k vzájomnej interakcii, ku kritickému dialógu, pretože „nijaký segment komunity – či už v pozícii mocného alebo bezmocného – si nemôže nárokovať status epistemickej privilegovanosti“ (Longino, H., 1993, s. 118). Východiskom feministických epistemologických koncepcií teda nie je doktrína objektivitu ponúkajúca prísľub transcencie väzieb jednotlivých subjektov poznania na konkrétne pozície, ale naopak, tieto epistemológie si vyžadujú, aby sa vytvorili široké siete spojení medzi komunitami s rozličnými mocenskými pozíciami a ich interakcie (Haraway, D., 2004, s. 85).

Teoretičky si uvedomujú problémy, ktoré súvisia s kumulovaním viacerých marginalizácií niektorej skupiny (prípadne niektorých jej členov a členiek) a následne s určením kritéria epistemickej privilegovanosti. V tejto súvislosti sa ako dôležitá vynára otázka miery marginalizácie a privilegovanosti, resp. otázka vzťahu a vzájomného vplyvu medzi jednotlivými typmi marginalizácie a privilegovanosti (Bar On, B. A., 1993, s. 89 – 90). Rovnako si uvedomujú, že stanovisko utláčaných/neprivilegovaných skupín nie je nepoznamenané ich sociálnou skúsenosťou – nijaké stanovisko totiž nemožno pokladať v tomto ohľade za „nevinné“, nezaťažené. Chybná, dokonca nebezpečná by preto bola idealizácia a romantizácia marginalizovaných pozícií, resp. tendencia absolutizovať ich epistemické (a následne aj politické) kompetencie. Poznanie v stanoviskovej teórii si, ako som už uviedla, nerobí nároky na oslobodenie sa od konkrétneho sociálneho priestoru, ale ani od s ním súvisiacej interpretácie. Naopak, poznanie sa tu chápe ako neustále pokračujúca kritická interpretácia, ako proces sprevádzaný konverzáciou, ktorá je veľmi senzibilná voči moci (tamtiež). V rámci feministickej epistemológie sa – s ohľadom na význam väzby poznávacieho procesu s pozíciou poznávajúcich subjektov – sformoval typ „pozíčnej racionality“, ktorá na rozdiel od tradičnej koncepcie racionality nepredpokladá únik od limitov konkrétnej pozície ani ich transcenciu.

V poslednom desaťročí zaznamenávame v stanoviskovej teórii vývojovú fázu, ktorú by sme mohli označiť ako jej „druhú vlnu“; v rámci nej sa naznačuje možnosť utvárať „mäkší koncept stanoviska“, s čím súvisí aj predstava mobilnejších pozícií a voľnejšieho chápania identít a stanovísk (Farkašová, E., 2005, s. 407, 409). Aj s ohľadom na tento vývin teória stanoviska zohrala dôležitú úlohu v ďalšom smerovaní feministickej epistemológie: tým, že rozvinula koncepciu situovaného poznania a tézy o potrebe mnohorakosti stanovísk, iniciovala paradigmatický posun v chápaní poznania; podieľala sa tak na vytváraní predpokladov pre rozpracovanie „politiky diferencie“ a zvýraznila dimenziu diferencie v súčasných feministických diskusiách (Hekman, S. J., 1997, s. 342). V mnohých ohľadoch viacznačná, iniciovala táto teória redefiníciu ťažiskových epistemologických pojmov aj transformáciu súčasných epistemologických koncepcií.

Na záver možno povedať, že napriek viacerým problémom feministickým epistemológiám sa darí v „novom zmapovávaní epistemologického terénu“ (L. Code) a v naplňaní emancipačných ambícií, ktoré prispievajú k zviditeľneniu mocenského pozadia pri etablovaní epistemických autorít. Tým tieto teórie zároveň prispievajú k demokratizácii procesu tvorby poznania.

Literatúra

- ALCOFF, L. – POTTER, E. 1993. When Feminisms Intersect Epistemology. In ALCOFF, L. – POTTER, E. (ed.). *Feminist Epistemologies*. New York – London : Routledge.
- ANDERSON, E. 1995. Feminist Epistemology: An Interpretation and a Defense. In *Hypatia*, vol. 10, č. 3.
- ANDERSON, E. 2000. Feminist Epistemology and Philosophy of Science. In *Stanford Encyclopedia of Philosophy*. Dostupné na <http://plato.stanford.edu/entries/feminism-epistemology>. August 9, 2000, last substantive content change September 4, 2003.
- BAR ON, B. A. 1993. Marginality and Epistemic Privilege. In ALCOFF, L. – POTTER, E. (ed.). *Feminist Epistemologies*. New York – London : Routledge.
- BORDO, S. 1998. Feminizmus, postmodernizmus a rodový skepticizmus. In *ASPEKT*, č. 1, s. 12.
- BOURDIEU, P. 2000. *Nadvláda mužů*. Praha : Nakladatelství Karolinum, Univerzita Karlova.
- CAMPBELL, R. 1994. The Virtues of Feminist Empiricism. In *Hypatia*, vol. 9, č. 1.
- CODE, L. 1991. *What Can She Know? Feminist Theory and the Construction of Knowledge*. Ithaca – London : Cornell University Press.
- FARKAŠOVÁ, E. 2005. Stanovisko ako epistemologická/metodologická stratégia? In *Filozofia*, vol. 60, č. 6.
- HARDING, S. 1986. *The science question in feminism*. Ithaca : Cornell Univ. Press, s. 25 a n.
- HARDING, S. 1991. *Whose Science? Whose Knowledge? Thinking from Women's Lives*. Ithaca – New York : Cornell University Press.
- HARDING, S. 1998. Feminizmus, veda a antiosvietenská kritika. In *ASPEKT*, č. 1.
- HARDING, S. 2004a. Introduction: Standpoint Theory as a Site of Political, Philosophic, and Scientific Debate. In HARDING, S. (ed.). *The Feminist Standpoint Theory Reader: Intellectual and Political Controversies*. New York and London : Routledge.
- HARDING, S. 2004. Rethinking Standpoint Epistemology: What Is „Strong Objectivity“? In HARDING, S. (ed.). *The Feminist Standpoint Theory Reader: Intellectual and Political Controversies*. New York and London : Routledge.
- HARAWAY, D. 2004. Situated Knowledges. The Science Question in Feminism and the Privilege of Partial Perspective. In HARDING, S. (ed.). *The Feminist Standpoint Theory Reader: Intellectual and Political Controversies*. New York and London : Routledge.
- HARTSOCK, N. 2004. The Feminist Standpoint: Developing the Ground for a Specially Historical Materialism. In HARDING, S. (ed.). *The Feminist Standpoint Theory Reader: Intellectual and Political Controversies*. New York and London : Routledge.
- HEKMAN, S. J. 1997. Truth and Method: Feminist Standpoint Theory Revisited. In *SIGNS: Journal of Women in Culture and Society*, vol. 22, č. 2.
- LONGINO, H. 1990. *Science as Social Knowledge: Values and Objectivity in Scientific Inquiry*. Princeton : Princeton University Press.
- LONGINO, H. 1993. Subjects, Power, and Knowledge. In ALCOFF, L. – POTTER, E. (ed.). *Feminist Epistemologies*. New York – London : Routledge.
- LONGINO, H. 1998. Hodnoty a objektivita. In *ASPEKT*, č. 1.
- MACKINNON, C. A. 2004. Feminism, Marxism, Method, and the State: Towards Feminist Jurisprudence. In HARDING, S. (ed.). *The Feminist Standpoint Theory Reader: Intellectual and Political Controversies*. New York and London : Routledge.
- NAGL-DOCEKAL, H. 2007. *Feministická filozofie/Výsledky, problémy, perspektivy*. Praha : SLON.
- NARAYAN, U. 2004. The Project of Feminist Epistemology: Perspectives from a Nonwestern Feminist. In HARDING, S. (ed.). *The Feminist Standpoint Theory Reader: Intellectual and Political Controversies*. New York and London : Routledge.
- NELSON, L. H. 1993. Epistemological Communities. In ALCOFF, L. – POTTER, E. (ed.). *Feminist Epistemologies*. New York – London : Routledge.
- NELSON, L. H. 1998. Epistemologické komunity. In *ASPEKT*, č. 1.
- QUINE, W. V. O. 1994. *Hledání pravdy*. Praha : Hermann a synové.
- SCHMITT, F. F. 1994. Socializing Epistemology: An Introduction through Two Sample Issues. In SCHMITT, F. F. (ed.). *Socializing Epistemology. The Social Dimensions of Knowledge*. Lanham, MD : Rowman & Littlefield Publishers.
- SINGER, M. 2005. Geteilte Wahrheit/Feministische Epistemologie. Wissenssoziologie und Cultural Studies. Wien : Löcker.

- SMITH, D. 1987. *The Everyday World as Problematic: a Feminist Sociology*. Boston : Northeastern University Press.
- SOBSTYL, E. 2004. Re-radicalizing Nelson's Feminist Empiricism. In *Hypatia*, vol. 19, č. 1.
- SZAPUOVÁ, M. 1998. Poznanie a dôvera. In REMIŠOVÁ, A. – SZAPUOVÁ, M. (ed.). *Filozofia výchovy a problémy vyučovania filozofie*. Zborník príspevkov z 2. výročného stretnutia SFZ v Banskej Bystrici 17. – 19. 9. 1998. Bratislava : Iris.
- SZAPUOVÁ, M. 2002. Problém empirizmu vo feministickej epistemológii. In *Filozofia*, č. 6.
- SZAPUOVÁ, M. 1996. O možnom spojenectve medzi naturalizovanou a feministickou epistemológiou. In BALÁŽOVÁ, J. – KOLLÁR, K. – PICHLER, T. (ed.). *Súčasná podoba filozofie a filozofovania na Slovensku*. Zborník príspevkov z 1. kongresu slovenskej filozofie 10. – 11. novembra 1995. Bratislava : Infopress.
- WYLIE, A. 2004. Why Standpoint Matters. In HARDING, S. (ed.). *The Feminist Standpoint Theory Reader. Intellectual and Political Controversies*. New York and London : Routledge.

2. kapitola

Problematika rodu vo vede: teoreticko-filozofické východiská a ich metodologické dôsledky

Mariana Szapuová

Ak chceme skúmať a pochopiť postavenie žien vo vede a vo vedeckých inštitúciách, medzi ktoré nepochybne patria aj inštitúcie vysokoškolského vzdelávania, teda inštitúcie akademické, „tu a teraz“, v našich súčasných spoločenských podmienkach, je dôležité všimnúť si širší teoretický, ale aj politický rámec, v ktorom sa tieto otázky artikulujú. Podobne, ak chceme uvažovať o otázkach týkajúcich sa rodových aspektov samotnej vedy, ktoré sú s problematikou situácie žien vo sfére vedy a výskumu úzko prepojené, bude vhodné aspoň stručne načrtnúť širší filozofický kontext, v ktorom táto problematika bola vyzdvihnutá a v súčasnosti aj posunutá do centra teoretickej (ale v rámci EÚ aj politickej) pozornosti.¹

Ak chceme reflektovať širšie kontexty témy „ženy a veda“, treba poukázať predovšetkým na to, že hoci rôzne názory o zastúpení žien v oblasti vedeckého poznania či diskusie o ich schopnostiach a nadaní pre intelektuálne náročnú vedeckú prácu sa sporadicky objavovali už v dávnych časoch – dokonca v období pred vznikom, resp. pred inštitucionalizáciou modernej experimentálnej prírodovedy (pre zaujímavosť uvedme, že o prínose žien v rozvoji vied a umenia písala už v roku 1405 stredoveká mysliteľka Christine de Pisan)² –, filozofické a epistemologické otázky, ktoré sa týkajú situácie žien vo sfére vedy a výskumu a tvoria dôležitý filozofický kontext uvedenej problematiky, boli vyzdvihnuté najmä v rámci súčasnej feministickej teórie. Nazdávame sa, že práve feministické filozofické koncepcie, osobitne feministická epistemológia, tvoria základný konceptuálny rámec a teoretické východisko pre tematizáciu uvedenej problematiky. Myslíme si tiež, že práve tento teoretický rámec a jeho pojmový aparát je možné, ale aj

¹ Ako na to podrobnejšie poukážeme neskôr, za posledných 10 – 15 rokov sa táto problematika dostala aj do centra politickej pozornosti na úrovni EÚ; aj vďaka viacerým iniciatívam a politickým programom jej orgánov, najmä Európskej komisie.

² Bližšie o histórii tematizácie otázky žien vo vede pozri Schiebinger, L., 1999, s. 21 – 33.